

Małgorzata Grzywacz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

KONFIRMACJA. Z DZIEJÓW KSZTAŁTOWANIA SIĘ PROTESTANCKIEGO OBRZĘDU WCHODZENIA W DOROSŁOŚĆ (XVI–XVIII W.)

Fazowość, strukturyzująca życie ludzkie w oparciu o społecznie uregulowane sposoby zaznaczania jego kolejnych etapów, nadaje mu znamiona cykliczności. Każda społeczność w sposób dla siebie typowy sygnuje poszczególne wydarzenia zaliczane przez nią do elementów cyklu życiowego jednostki. W większości kultur należą do nich np. zawarcie małżeństwa lub narodziny dziecka, śmierć rodziców bądź partnera życiowego. Społeczności postindustrialne włączają w cykliczność życia ludzkiego etapy wynikające z centralnej roli zajęcia zarobkowego i pracy, zaznaczając w nim np. odejście na emeryturę¹. Większości z tych wydarzeń towarzyszą usankcjonowane społecznie i podlegające historycznym przemianom ryty przejścia². Rytualna obecność Kościołów chrześcijańskich na wszystkich etapach życia ludzkiego stanowi główne pole ich działania. Jak i inne wielkie religie, chrześcijaństwo znalazło odpowiedź na ludzkie potrzeby i zaznaczenie ważnych wydarzeń w życiu jednostki i zbiorowości. Narodziny, adolescencja, ślub, śmierć znajdują w Europie najczęściej swe rytualne odniesienie przede wszystkim w tradycji chrześcijańskiej. Ryty te³, kierując się biologicznym cyklem życia, religia chrześcijańska⁴ zapoczątkowuje poprzez przyjęcie do wspólnoty wierzących w sakramencie⁵

¹ Por. np. M. Kohl, *Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente*, „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie” 1985, 37, s. 1–29.

² Por. klasyczne dzieło A. van Gennepa, *Les rites de passage*, opublikowanego w języku polskim dopiero w roku 2006: *Obrzędy przejścia. Systematyczne studium ceremonii*, tłum. B. Biały, wstęp J. Tokarska-Bakir. Inspiracją do niniejszego tekstu była lektura *Rites of passage*, eds. J. Holm, J. Browker, London 1994.

³ Specyficznie dla każdej kultury kształtuje się podejście do uznanych za ważne etapów życia ludzkiego. Towarzyszące im ryty przejścia mają np. charakter inicjacyjny (np. obrzezanie, bar micwa, chrzest, bierzmowanie, konfirmacja), łączą się także np. z transferem przestrzeni życiowej po osiągnięciu dojrzałości społecznej (np. zamieszkanie panny młodej w rodzinie męża, przeprowadzka do nowego domu). Rozbudowane ryty przejścia wiążą się ze śmiercią i jej skutkami. Por. *Rites of passage*, wstęp oraz hasło *Rites de Passage* [w:] *Der Brockhaus. Glauben, Riten, Heilige*, hrsg. J. v. Laffert, Berlin 2004, s. 557.

⁴ Por. hasło *Inicjacja III* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. VII, pod red. S. Wielgusa, Lublin 1997, s. 216–222.

⁵ Sakramenty (łac. *sacer* ‘święty’) to w ogólnym znaczeniu teologii chrześcijańskiej działania liturgiczne o znaczeniu zbawczym. Kościół katolicki i Kościoły prawosławne sprawują siedem sakramentów: Eucharystię, chrzest, bierzmowanie, święcenia kapłańskie, małżeństwo, namaszczenie chorych, pokutę i pojednanie.

chrztu⁶. Pierwotny Kościół ustanowił chrzest (w oparciu o nakaz ustanowiony przez Chrystusa zmartwychwstałego)⁷ jako początek chrześcijańskiej inicjacji. Sprawowanie rytu chrzcielnego następowało w baptysterium, osobno usytuowanym basenie z dostępem do bieżącej wody. Szczegółowy opis chrztu⁸ zawiera tekst *Nauki Dwunastu Apostołów (Didache)*⁹, pismo pochodzące z Syrii w Palestynie, współczesne Ewangelii św. Jana. W pierwszych wiekach przygotowanie do chrztu trwało bardzo długo. Czas ten, zwany katechumenatem, był okresem wdrożenia osoby pragnącej przyjąć chrzest w całość kościelnego przepowiadania, tak aby była ona uzdolniona do świadczenia o Chrystusie i Ewangelii¹⁰. Chrzczono wtedy najczęściej osoby dorosłe, choć stopniowe wrastanie i okrzepnięcie Kościoła w „świecie” przyczyniło się do coraz powszechniej praktykowanego chrztu niemowląt i dzieci¹¹, które dla III stulecia potwierdza np. Orygenes¹². Odbywało się to najczęściej w pierwszych miesiącach życia, stąd też stopniowo przyjęty zwyczaj chrztu dzieci¹³, wdrożony w powszechną praktykę wspólnot chrześcijańskich w II i III wieku¹⁴. Stopniowo z rozbudowanego obrzędu chrztu począł się wyłaniać element bierzmowania, którego rozwój z perspektywy historycznej można ująć w trzech zasadniczych etapach¹⁵:

1. Od I do III stulecia wskazywano na wewnętrzne zróżnicowanie rytu chrztu, na które zwracał uwagę m.in. Tertulian (ok. 160–225) w piśmie *De Baptismo* (200/206). Dzielił się on na dwie zasadnicze części: obmycie, przygotowujące na przyjęcie Ducha Świętego, oraz nałożenie rąk w trakcie modlitwy. Sytuacje kontrowersyjne związane z rozwojem nauk heretyckich i chrztu sprawowanego przez grupy będące ich zwolennikami przyczyniły się do wyodrębnienia aktu zwanego umocnieniem bądź bierzmowaniem lub konfirmacją¹⁶ (etap 1).

Niektóre z nich mogą być uznane za rytuały przejścia i inicjacji (chrzest, bierzmowanie, małżeństwo, święcenia). Por. I. Bokwa, H. Paprocki hasło: *Sakrament* [w:] *Religia. Encyklopedia PWN*, pod red. T. Gada-cza i B. Milerskiego, t. 9, Warszawa, 2003, s. 28.

⁶ Por. rozdział *Święta na drodze życia* [w:] M. i U. Tworuszka, *Religie świata*, t. 1: *Chrześcijaństwo*, Warszawa 2009, s. 38–43.

⁷ Por. Mk 16, 16; Mt 28, 18–19.

⁸ Z rozdziału VII: „Oдноśnie chrztu, w ten sposób chrzczycie. Wypowiedziawszy wszystko powyższe ma się tu na myśli ‘drogę śmierci’ i ‘drogę życia’, które przedtem zostały przedstawione, chrzczycie w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego, w wodzie żywej (ma się tu na myśli wodę bieżącą, źródło wody, w przeciwieństwie do wody obumarłej, cuchnącej z cysterny). Jeśli nie ma wody żywej, chrzczij w innej wodzie, jeśli nie masz zimnej, to w ciepłej. Gdybyś zaś nie miał ani jednej, ani drugiej, wylej trzykrotnie wodę na głowę w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego. Przed chrztem niech zaś poszczą tak chrzciciel jak chrześniak, a także inni, którzy mogą; chrześniakowi każ pościć dzień lub dwa dni wcześniej”. Cyt. za: *Nauka Dwunastu Apostołów* [w:] M. Michalski, *Antologia literatury patrystycznej*, Warszawa 1969, t. I, z. 1, s. 18.

⁹ Por. J.M. Szymusiak, M. Starowieyski, *Słownik wczesnochrześcijańskiego chrześcijaństwa*, Poznań 1971, s. 118–119.

¹⁰ Por. Ks. A. Skowronek, *Sakramenty w ogólności, Chrzest, Bierzmowanie*, Włocławek 1995, s. 101.

¹¹ Por. ibidem, s. 143–145.

¹² Ibidem, s. 142.

¹³ Por. Dz 11, 14; 16, 15.

¹⁴ K. Aland, *Säuglingstaufe im Neuen Testament und in der alten Kirche*, München 1963.

¹⁵ Por. Ks. A. Skowronek, op. cit., s. 232–238 oraz Th. Schneider, *Znaki Bliskości Boga. Zarys Sakramentologii*, tłum. bp J. Tyrawa, Wrocław 1995, s. 118–120.

¹⁶ Por. etymologia od czeskiego *birmovati*, utwierdzać, łacińskie *confirmatio*.

2. Od IV wieku¹⁷ (etap 2) ryt ten sprawowano w trakcie jednej ceremonii i stopniowo, także pod wpływem teologii chrześcijańskiego Wschodu, wyodrębnił się jako samodzielny sakrament. Sobór w Orange w 441 roku po raz pierwszy użył pojęcia *confirmatio*, odróżniając bierzmowanie od chrztu¹⁸. W czasie bierzmowania, udzielanego tylko przez biskupa, następuje nałożenie rąk i namaszczenie czoła olejem określanym Krzyżmem Świętym¹⁹. Celem bierzmowania jest umocnienie wyznawcy Chrystusa (poprzez dary Ducha Świętego) w publicznym wyznawaniu wiary i odpowiedzialne uczestnictwo w społeczności Kościoła. Tymczasem chrześcijański Wschód (a za nim późniejsze Kościoły prawosławne) udziela bierzmowania w ścisłej łączności z chrztem²⁰.
3. Począwszy od IX wieku (etap 3), w Kościele zachodnim przyjęto rozdzielenie bierzmowania od chrztu i ustanowiono ryt przejścia dla okresu wchodzenia w dorosłość chrześcijańską ze szczególnym akcentem na świadomy udział we wspólnocie Kościoła²¹. W rozwoju łacińskiego rozumienia bierzmowania szczególną rolę odegrał św. Tomasz z Akwinu, który korzeni tego sakramentu upatrywał w nakładaniu rąk dzieciom przez Jezusa (Mt 19, 15)²².

Podsumowaniem średniowiecznego rozumienia bierzmowania stał się Dekret dla Ormian soboru we Florencji z roku 1439²³. Za szafarza sakramentu uznaje się wyłącznie biskupa²⁴, celem sakramentu jest umocnienie chrześcijanina w wyznawaniu wiary: „Skutek tego sakramentu jest taki, że pozwala chrześcijaninowi wyznawać odważnie imię Chrystusa, ponieważ zostaje w tym sakramencie udzielony Duch Święty, by wiernego uczynić mocnym, tak jak dany został Apostołom w Dniu Zielonych Świąt. Dlatego przyjmujący bierzmowanie zostaje namaszczony na czoło, gdzie przejawia się nieśmiałość, aby nie wstydił się wyznawać imienia Chrystusa, a zwłaszcza jego krzyża... Dlatego też zostaje naznaczony znakiem krzyża”²⁵.

Z przesunięciem bierzmowania na późniejszy okres życia wiązały się np. zmiany w przystępowaniu do sakramentu Eucharystii, centralnego sakramentu chrześcijań-

¹⁷ Ks. A. Skowronek, op. cit., s. 233–234.

¹⁸ B. Smela, *Bierzmowanie* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. II, podred. F. Gryglewicza, R. Łukaszyka, Z. Sułowskiego, Lublin 1989, s. 547–549.

¹⁹ Krzyżmo (mire) przygotowuje się z oleju, wina i około trzydziestu wonnych traw i olejków wskazujących na bogactwo i różnorodność darów łaski Ducha Świętego. Por. *Porównanie wyznań rzymskokatolickiego, prawosławnego, ewangelicko-augsburskiego, ewangelicko-reformowanego*, pod red. M. Kwiecień, wyd. II, Warszawa 2002, rozdział sakramenty, wyznanie prawosławne, autorstwa ks. J. Tofiluka, s. 88–89.

²⁰ „Bierzmowania w Kościele prawosławnym dokonuje się bezpośrednio po sakramencie chrztu. W sakramencie bierzmowania udziela się Ducha Świętego przez namaszczenie ciała świętym Krzyżmem. (...) Przy namaszczaniu wypowiedzane są słowa: »Pieczęć daru Ducha Świętego« / (...). Święte Krzyżmo, które jest nosicielem Ducha, może być poświęcone tylko przez biskupa i w tym sensie bierzmowanie jest sakramentem biskupim, chociaż bezpośrednio może on być sprawowany przez kapłana”, ibidem, s. 88–89.

²¹ Rozdzielność chrztu i bierzmowania podkreślała na początku przede wszystkim zachowanie tego obrzędu dla posługi biskupiej. Z czasem zaczęto uwydatniać charakter tego sakramentu, jako mocnego związku z Kościołem, „poprzez szczególną moc Ducha Świętego”. Por. *Porównanie wyznań...*, rozdział sakramenty, wyznanie rzymskokatolickie, autorstwa ks. A. Zuberbiera, konsultacja ks. Z. Glazera.

²² Ks. A. Skowronek, op. cit., s. 235–236.

²³ *Breviarium Fidei, Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, oprac. S. Głowa SJ, I. Bieda SJ, Poznań 1998, s. 380–381.

²⁴ Ibidem, s. 381.

²⁵ Ibidem.

stwa²⁶. Pierwsza Komunia Święta nie miała, przynajmniej do czasu reformacji, ustalonego miejsca w cykliczności rytuałów związanych z życiem chrześcijańskim na poziomie jednostkowym i zbiorowym. Rodzice dziecka, w porozumieniu z księdzem, podejmowali indywidualną decyzję o pozwoleniu przystąpienia do sakramentu, która zazwyczaj sięgała czasu pomiędzy siódmym a czternastym rokiem życia; niekiedy poprzedzano ją egzaminem ze znajomości podstawowych modlitw²⁷.

Zasadnicza krytyka struktury sakramentów wynikająca z postulatów reformacji doprowadziła do ich redukcji: z liczby siedmiu pozostały dwa poświadczone przez ustanowienie w Nowym Testamencie: chrzest i Komunia Święta²⁸. Odnosząc się do chrztu świętego, reformacja luterańska²⁹ potwierdziła praktykowany ryt chrztu dzieci, zajmując stanowisko kompromisowe, wobec polemik przywołujących postulat powrotu do chrztu dorosłych, jakie reprezentowali anabaptyści³⁰.

W stosunku do bierzmowania przywoływano krytyczne głosy artykułowane m.in. przez waldensów, katarów, zwolenników teologicznych stanowisk J. Wyclifa czy J. Husa. Argumentem przeciwko bierzmowaniu był nie tylko brak jego biblijnego poświadczenia, lecz także charakter obrzędu uzupełniającego chrzest, który już sam w sobie jest wystarczający i jako taki niezbędny do zbawienia. Niebagatelną rolę w krytyce bierzmowania odegrały prerogatywy biskupie w sprawowaniu tego sakramentu³¹. Wobec kształtowania się doktryny o powszechności kapłaństwa wszystkich wiernych bierzmowanie musiało ulec przeobrażeniu lub odrzuceniu³². Reformatorów łączyło zdecydowanie jedno: zanegowanie bierzmowania w jego rzymskokatolickim rozumieniu³³. Zarówno Marcin Luter³⁴, jak i Jan Kalwin rozumieli potrzebę świadomego wyznawania wiary przez chrześcijanina wchodzącego w dorosłość, nie łączyli jednak tego z osobnym uroczystym aktem lub ceremonią. Wypowiedzi Marcina Lutra wskazują jednoznacznie, że

²⁶ W praktyce kościelnej pierwszych wieków chrześcijaństwa niemowlęta i dzieci otrzymywały komunie wraz z rodzicami bezpośrednio po swoim chrzcie i bierzmowaniu (najczęściej w formie umoczonego w kielichu palca wskazującego jednego z rodziców). Por. J. Baumgärtler, *Die Erstkommunion der Kinder. Ein Ausschnitt der katholischen Kommunionpraxis von der urkirchlichen Zeit bis zum Ausgang des Mittelalters*, München 1929.

²⁷ Ibidem, s. 110.

²⁸ Por. F. Melancton, *Apologia Wyznania Augsburskiego*, Art. XIII, 1–5 [w:] *Księgi Wyznaniowe Kościoła Luterskiego*, Bielsko-Biała 1999, s. 262–263.

²⁹ M. Waluś, *Spiritus Sanctificator. Człowiek wobec Ducha Świętego według Ksiąg Wyznaniowych Luteranizmu 1529–1537*, Lublin 2010, s. 156–157.

³⁰ Ks. A. Skowronek, op. cit., s. 172.

³¹ Por. C.G. Andrén, *Konfirmationen i Sverige under medeltid och reformationstid*, Uppsala 1957, s. 27. Autor wspomina, że głównym okresem odbywania bierzmowania były wizytacje biskupie, które odbywały się w różnych odstępach czasowych. Także ze względu na zaniedbania w tej materii wprowadzono wyświęcanie biskupów pomocniczych, ibidem, s. 29.

³² Por. F. Melancton, *Apologia Wyznania Augsburskiego*, Art. XIII, 6 [w:] *Księgi Wyznaniowe Kościoła Luterskiego*, s. 263.

³³ Por. G. Adam, *Konfirmation* [w:] *Evangelisches Kirchenlexikon, Internationale theologische Enzyklopädie*, t. 2, Göttingen 1989, szpalty 1370–1377, oraz K. Dienst, *Konfirmation I* [w:] *Theologische Realenzyklopädie*, hrsg. Bd. G. Müller i in., t. XIX, Berlin, New York 1990, s. 437–444, oraz na gruncie polskim K. Kowalik, *Inicjacja w Kościołach protestanckich*, hasło *Inicjacja III* [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. VII, pod red. S. Wielgusa, Lublin 1997, szpalty 220–222.

³⁴ W. Maurer, *Geschichte der Firmung und Konfirmation bis zum Ausgang der lutherischen Orthodoxie* [w:] *Confirmatio. Forschungen zur Geschichte und Praxis der Konfirmation*, hrsg. K. Frör, München 1959, s. 9–39, tu: s. 23–25.

podstawowym źródłem życia chrześcijańskiego są sakramenty w rozumieniu nauczania reformacji: chrzest święty i Wieczerza Pańska³⁵. Odniesienia Lutera do możliwości zastąpienia bierzmowania innym obrzędem nie są na tyle zdecydowane i ukształtowane, że moglibyśmy stwierdzić, iż uważał on ten element w biografii chrześcijańskiej za niezbędną³⁶. Dopuszczenie do sakramentu Wieczerzy Pańskiej wiąże się jednakże według wittenberskiego reformatora z wymaganiem większej wiedzy na temat doktryny chrześcijańskiej³⁷:

Nauka ta jest tak uporządkowana i ułożona, by mogła stanowić przedmiot nauczania dla dzieci i prostaczków. Dlatego od dawna nazywana jest z grecka katechizmem, to jest nauką dla dzieci, którą koniecznie powinien znać każdy chrześcijanin i kto jej nie zna, nie może być zaliczony do chrześcijan ani dopuszczony do żadnego sakramentu.

Od osób bardziej doświadczonych wymaga się stałego pogłębiania tej wiedzy i jej pełniejszego zrozumienia³⁸. Podobnie jak Luter pojmuje sprawę Kalwin, stwierdzając, iż zamiast bierzmowania należałoby wprowadzić nauczanie kościelne (*christiana catechesis*) zakończone egzaminem przed zgromadzeniem parafialnym:

Najlepszy byłby sposób katechizacji, gdyby spisana była formuła tego użycia zawierająca całość i przystępnie wyjaśniająca niemal wszystkie artykuły naszej wiary, na które zgadza się bezspornie cały zbór wiernych; gdyby dziesięcioletni chłopiec stawiał się dla wyznania wiary a byłby pytany i poszczególne artykuły i na poszczególne odpowiadał. Jeśli by nie znał [odpowiedzi] lub rozumiał niewystarczająco, zostałby pouczony. W ten sposób wyznałby przed świadkującym i patrzącym zбором jedyną, prawdziwą i szczerą wiarę, którą jednomyślnie zbór czci Boga³⁹.

Kalwin nie łączy aktu egzaminacyjnego bezpośrednio z dopuszczeniem do Wieczerzy Pańskiej, lecz wypowiada się zdecydowanie za publicznym sprawdzaniem znajomości doktryny, które poprzedza wyznanie wiary. Właśnie ów potwierdzający i świadomy wymiar wyznawanej wiary pozwala spojrzeć na katechetyczny i duszpasterski charakter pojawiających się niezależnie od intencji reformatorów obrzędów i ceremonii, które mogą uchodzić za początki kształtującego się obrzędu konfirmacji, czyli umocnienia i utwierdzenia w wierze, połączonej najczęściej z uzyskaniem prawa do udziału w Wieczerzy Pańskiej⁴⁰. Pierwsze ślady praktyki egzaminacyjnej w łączności z następującym po niej dopuszczeniem do sakramentu komunii świętej napotykamy w Kościołach ewangelickich już w latach 30. XVI wieku, przede wszystkim jako rezultat pracy duszpasterskiej wybitnego reformatora Marcina Bucera (1491–1551)⁴¹.

³⁵ Ibidem oraz Dr Marcin Luter, *Duży katechizm* [w:] *Księgi Wyznaniowe Kościoła Luterskiego*, Bielsko-Biała 1999, s. 114–121.

³⁶ Ibidem oraz por. C.G. Andrén, *Konfirmationen i Sverige...*, s. 30–36.

³⁷ Dr Marcin Luter, *Duży katechizm*, s. 60.

³⁸ Ibidem, s. 121–128.

³⁹ Jan Kalwin, *O bierzmowaniu*, „Jednota” 2009, 9–10, tłum. R. Leszczyński, s. 10–12, tu: 12 oraz W. Maurer, op. cit., s. 9–39, tu: s. 26.

⁴⁰ Por. hasło *Konfirmacja* [w:] *Religia. Encyklopedia PWN*, red. naukowa T. Gadacz, B. Milerski, t. 6, Warszawa 2002, s. 12.

⁴¹ Por. B. Milerski, artykuł biograficzny: *Bucer Martin* [w:] *Religia. Encyklopedia PWN*, t. 2, Warszawa 2001, s. 303–304 oraz F.W. Bautz, hasło *Bucer Martin* [w:] *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, t. 1, Nordhausen 1990, s. 782–785. Postać i dzieło Martina Bucera wymagają przybliżenia czytelnikowi z wielu powodów. Nie rekapitulując biografii reformatora Strasburga, warto przypomnieć jej najważniejsze

W roku 1538 ukazał się tekst Dyscypliny⁴² Kościelnej z Ziegenhain (*Ziegenheiner Zuchtordnung*) jego autorstwa, przewidujący wprowadzenie obrzędu konfirmacji. W rok później w Porządku Kościelnym z Kassel (*Kasseler Kirchenordnung*) Marcin Bucer przedłożył pełną wersję nabożeństwa konfirmacyjnego⁴³. Można w nim wyróżnić pięć podstawowych elementów⁴⁴:

1. Powtórzenie wyznania chrzcielnego i odnowa przymierza chrztu świętego (*Taufbekenntnis*). Każdy chrześcijanin ma obowiązek, występując publicznie, udokumentować, iż proces jego podstawowej edukacji kościelnej się zakończył. Publicznie należy wyrzec się zła (diabła) i zobowiązać się do dbałości o wysoki poziom moralności osobistej.
2. Modlitwa zebranego zboru: konfirmacja jest modlitwą przyczynną i jednocześnie błogosławieństwem. Odnosi się ono do odnowienia obietnicy łaski, jaką otrzymaliśmy na chrzcie świętym. Z modlitwą przyczynną łączy się absolucja – odpuszczenie grzechów.
3. Nałożenie rąk przez duchownego – wyraża działanie Ducha Świętego w tej czynności.
4. Konfirmacja stanowi dopuszczenie chrześcijanina do Wieczerzy Pańskiej.
5. Błogosławieństwo wynikające z aktu konfirmacji wzmacnia wspólnotę przystępujących do komunii świętej, stwarzając prawne podstawy określania przynależności do zboru, nadając mu charakter wspólnoty Wieczerzy (*Abendmahls-gemeinschaft*).

Wypracowana przez Bucera⁴⁵ formuła konfirmacji stopniowo przyjęła się w większości Kościołów ewangelickich nie tylko na terenie krajów niemieckojęzycznych⁴⁶.

etapy: w 1506 roku wstąpił do zakonu dominikanów, w roku 1516 przyjął święcenia kapłańskie. W Heidelbergu studiował teologię i filozofię, znajdował się pod znacznym wpływem Erazma z Rotterdamu. W 1518 roku uczestniczył w słynnej dyspacie heidelberskiej Marcina Lutra. Bucer przystąpił do skrzydła zwolenników kształtującej się reformacji. Zwolniony z zakonu, był duchownym diecezjalnym na służbie księcia Palatynatu. Od 1524 roku zaangażowany w pracę na rzecz przemian reformacyjnych, okazał się znakomitym teologiem i organizatorem. Wraz z Wolfgangiem Capito i Jakobem Sturmem dokonał reorganizacji struktur kościelnych w Strasburgu. Od 1528 roku Bucer współpracował z Huldrychem Zwinglim, a po jego śmierci stał się jednym z głównych przedstawicieli reformacji w Szwajcarii i na południowo-zachodnich rubieżach Rzeszy Niemieckiej. Zmuszony do opuszczenia Strasburga, udał się do Wielkiej Brytanii. Jako profesor teologii w Cambridge współpracował z arcybiskupem Canterbury Tomaszem Cranmerem przy opracowaniu teologicznego wymiaru reformacji (*Book of Common Prayer*). Por. np. G. Markert, *Menschen um Luther. Eine Geschichte der Reformation in Lebensbildern*, Ostfildern 2008, s. 284–292.

⁴² Dyscyplina kościelna to zespół środków instytucjonalnych (nacisku) wpływających na kształtowanie moralności i zachowanie podstaw chrześcijańskich. W czasach reformacji pojęcie dyscypliny kościelnej rozwinęło się (także pod wpływem M. Bucera) w Kościołach proveniencji szwajcarskiej (*Genewski porządek kościelny*). Por. H. Frost, *Kirchenzucht* [w:] *Evangelisches Kirchenlexikon, Internationale theologische Enzyklopädie*, Göttingen 1989, Bd. 2, s. 1210–1213.

⁴³ Por. W. Maurer, op. cit., s. 9–39, tu: s. 28.

⁴⁴ Rekapitulujemy za W. Maurerem, op. cit., s. 29.

⁴⁵ K. Kowalik, *Inicjacja w Kościołach protestanckich*, hasło *Inicjacja III* [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. VII, pod red. S. Wielgusa, Lublin 1997, s. 221.

⁴⁶ Podobnie rzecz się miała w Skandynawii: „Wraz z wprowadzaniem jedynie dwóch luteranckich sakramentów ewangelickich zmienił się cały system, na którym opierali się chrześcijanie przed wprowadzeniem reformacji. W Skandynawii sakrament bierzmowania zaniknął, wchłonięty w dyskurs o chrzcie, powrócił jednak z czasem, przyjmując zmienioną w stosunku do Kościoła katolickiego formę konfirmacji. »W pierwszych zbiorach formuł Kościoła luteranckiego nie ma żadnych zapisów i rozporządzeń związanych z bierz-

Badacze analizujący możliwe wpływy i źródła, z których czerpał Bucer przy formułowaniu swej wizji obrzędu, wskazują przede wszystkim na znaczny wpływ myśli erazmiańskiej⁴⁷. Erazm z Rotterdamu podkreślał potrzeby zintensyfikowania katechizacji i wprowadzenia egzaminu sprawdzającego wiedzę z zakresu podstawowych prawd wiary. Chrzczenie dzieci, zdaniem Erazma⁴⁸, wymaga nieustannego uzupełniania przez pracę katechetyczną, tak aby chrześcijanie byli w stanie poprzez zdobytą wiedzę aktualizować i zinternalizować swoje zobowiązania chrzcielne⁴⁹ i w ten sposób wzrastać w wierze. Przekaz ten powinien dokonywać się w trakcie specjalnego kazania w okresie wielkopostnym. Celem Marcina Bucera było złączenie aspektu katechetycznego konfirmacji z jego wymiarem teologicznym (odniesienie do sakramentu chrztu i Wieczerzy Pańskiej). Społeczność parafialna mogła, poprzez odpowiednią kontrolę, ocenić postępy młodzieży w nauczaniu kościelnym, niezbędne do świadomego uczestnictwa w Wieczerzy Pańskiej. Nałożenie rąk (które Luter pojmował tylko jako znak absolucji) oraz modlitwa za konfirmantów stanowią następne kroki obrzędu, który mógł sprawować każdy duchowny. Szczególnie ślady pracy Bucera nad aktem konfirmacji można prześledzić w podstawowej agendzie Kościoła państwowego Anglii, *The Book of Common Prayer*. Głównym recenzentem tekstu był, na prośbę biskupa Tomasza Cranmera (1489–1556), Marcin Bucer, przebywający od roku 1550 w Cambridge jako profesor teologii⁵⁰. Przemiany w Kościele angielskim, podobnie jak w Skandynawii, nie doprowadziły do nowego ujęcia urzędu duchownego, a samą reformacją kierowali biskupi na polecenie króla Henryka VIII i Edwarda VI⁵¹. Konfirmacja zastąpiła średniowieczne bierzmowanie, lecz w Kościele Anglii jedynie władną osobą do przeprowadzenia tego aktu nadal pozostał biskup. Przed obrzędem konfirmacji⁵² przewidziano egzamin z katechizmu⁵³. W samej formule tego aktu następuje modlitwa biskupa, nałożenie rąk⁵⁴ oraz prośba do Ducha Świętego o wzmocnienie wiary konfirmanta⁵⁵. W czasie ceremonii biskup anglikański mógł się posłużyć olejem Krzyżma Świętego, choć pozostawało to do jego indywidualnej decyzji⁵⁶. Bucer⁵⁷, jak podają niektórzy badacze, zrewidował i doprecyzował

mowaniem. Egzaminowanie młodych ludzi i ich wprowadzanie do pierwszej komunii, spotykane w pewnych zbiorach, traktowane zresztą przez Lutera jako dopuszczalny zwyczaj, pojawia się jednak w związku z sakramentem samej komunii niż sakramentem chrztu». Cyt. za: A. Żygadło, *Reformacja w Szwecji, Danii i Norwegii*, Warszawa 2005, s. 219.

⁴⁷ Por. C.G. Andrén, *Die Konfirmationsfrage in der Reformationszeit* [w:] *Zur Geschichte und Ordnung der Reformation in den lutherischen Kirchen*, hrsg. K. Föhr, München 1962, s. 36–57.

⁴⁸ Ibidem, s. 51.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Por. D. MacCulloch, *Thomas Cranmer*, Bath 1996, s. 505–508, 510–511.

⁵¹ S. Doran and C. Durston, *Princes, Pastors and People: the Church and Religion in England 1500–1700*, second revised edition, London 2002.

⁵² Ibidem, s. 55–56.

⁵³ Por. *The Book of Common Prayer and Administration of Sacraments and other Rites and Ceremonies of the Church according to the use of The Church of England*, Cambridge University Press, reprinted 2005, s. 289–297.

⁵⁴ Ibidem, s. 298–300.

⁵⁵ Ibidem, s. 300.

⁵⁶ A. MacGrath, *Christian Theology – An Introduction*, Oxford 1994, s. 140.

⁵⁷ Pozostawienie konfirmacji jako przywileju biskupiego pozwala niektórym oceniać konfirmację w Kościele anglikańskim jako ryt bliski sakramentalnemu rozumieniu bierzmowania, por. K. Kowalik, *Inicjacja w Kościołach protestanckich*, hasło *Inicjacja III*, op. cit., s. 220.

w swojej recenzji z 1552 roku *The Book of Common Prayer* formułę konfirmacji, nadając jej dzisiejszy kształt⁵⁸.

Składające się na konfirmację elementy spowodowały, iż w następnych stuleciach różnie rozkładały się akcenty w podchodzeniu do tego obrzędu. Do końca XVII wieku kładziono nacisk głównie na jej wymiar katechetyczny, rozbudowując egzamin dopuszczający do konfirmacji i egzekwowanie wiedzy. Konfirmacja jako warunek podstawowy umożliwiający przystąpienie do Wieczery Pańskiej kształtowała strukturę formujących się parafii ewangelickich⁵⁹. Stopniowo zaczęto postrzegać w konfirmacji jednak także ceremonię, która poświadczała pełnoletność i dojrzałość do sprawowania urzędów kościelnych. Z tego powodu niektóre Kościoły lokalne (np. w Wirtembergii) ustaliły wiek konfirmanta na piętnaście lat⁶⁰. Konfirmacja jako obrzęd rozpowszechniła się ostatecznie dopiero na przełomie XVII i XVIII stulecia, a stałym elementem życia jednostkowego i wspólnotowego stała się np. na gruncie protestantyzmu niemieckiego dopiero od pierwszej połowy wieku XIX⁶¹. Uroczysty charakter konfirmacji oraz inne rozłożenie akcentów w obrzędzie konfirmacyjnym wypracowali teologowie pietystyczni. Rozbudzenie religijne, jakie przyniosła odnowa pobożności protestanckiej, zwana ogólnie pietyzmem, rozwinęło się jako swoiste odreagowanie na teologię i duchowość ortodoksji luteranckiej, kostyckiej i sformalizowanej. W przeciągu dwustu lat – w wieku XVII i XVIII – dały znać o sobie prądy uwalniające jednostkę od sztywnego gorsetu teologicznego ortodoksów, dając pierwszeństwo odczuwaniu indywidualnej religijności, potrzebie osobistego nawrócenia oraz jego artykulacji w formie zapisanego świadectwa. Na gruncie pietystycznej rekonstrukcji nawrócenia powstawały zapisy autobiograficzne skupiające w sobie najważniejsze elementy życia duchowego, zbudowane wokół strukturalnej osi, dającej się ująć w ciąg zdarzeń, kształtujących strukturę biograficzną, ze szczególnym uwzględnieniem ‘rytów przejścia’ relewantnych dla indywidualnej drogi wiary. Głównym elementem autobiografii pietystycznej jest moment nawrócenia i przemiany, dający się ocenić także z perspektywy przygotowań do konfirmacji, jako szczególnej szansy przeżycia nawrócenia⁶².

W swojej pracy duszpasterskiej pietyści skupili się przede wszystkim na wyraźnym zaznaczeniu przygotowania do konfirmacji jako obrzędu przygotowującego do przyjęcia sakramentu Wieczery Pańskiej. Pietyzm, odnawiając kostycką teologię luteranckiej

⁵⁸ Por. C.G. Andrén, *Die Konfirmationsfrage...*, op. cit., s. 54–55.

⁵⁹ L. Hölscher, *Geschichte der protestantischen Frömmigkeit in Deutschland*, München 2005, s. 50–51.

⁶⁰ *Gott und Welt in Württemberg. Eine Kirchengeschichte*, hrsg. H. Ehmer, H. Frommer, Stuttgart 2009, s. 101.

⁶¹ Por. L. Hölscher, artykuł wstępny do: *Datenatlas zur religiösen Geographie im protestantischen Deutschland. Von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg*, t. I: Norden, t. II: Osten, t. III: Süden, t. IV: Westen, Berlin–New York 2001. Atlas geograficzny religijności w krajach protestanckich Niemiec ukazuje elementy wpływające na kościelność i udział poszczególnych sakramentów i obrzędów w życiu poszczególnych Kościołów partykularnych. Dane te dotyczą np. chrztu, konfirmacji, komunii, ślubów i pogrzebów. Konfirmacja weszła na stałe do tych obrzędów dopiero w wieku XIX, łącząc się z różnymi dodatkowymi rytami przejścia określającymi jednostkę w relacji do społeczności (np. przejście z poziomu szkolnictwa elementarnego na wyższy poziom edukacyjny).

⁶² O bezpośrednim wpływie nauczania konfirmacyjnego na duchowość por. np. M. Grzywa cz, *Duchowe poszukiwania Ewy von Tiele-Winckler (1866–1930)*, Zeszyty Naukowe Centrum Badań im. Edyty Stein, nr 5, 2010 [w druku].

ortodoksji w „religię serca”, wymusił zindywidualizowanie podejścia do konfirmacji, co potwierdzają badania Rircharda van Dülmena⁶³, który stwierdził, iż na terenach zdominowanych przez ewangelickie Kościoły partykularne (*Landeskirchen*) indywidualizacja pobożności przebiegała zdecydowanie szybciej niż w krajach o strukturze państwowo-kościelnej (Skandynawia, Anglia). Wzmocnienie indywidualnego wymiaru pobożności przyczyniło się radykalnie do wzrostu znaczenia konfirmacji jako rytu przejścia, stanowiącego bardzo istotną cezurę w życiu jednostki i społeczności. Pietyzm, jako siła wsparta reformacyjną zasadą kapłaństwa wszystkich wiernych⁶⁴, stwarzał możliwości utworzenia istniejących jednocześnie wraz z Kościołem instytucjonalnych, alternatywnych form funkcjonowania protestantów aniżeli parafia – konwentykle i kręgi biblijne, co poszerzało możliwości nauczania i stwarzało podstawy do zinternalizowania prawd katechizmowych przekazywanych w ramach nauczania przewidywanego przez Kościół. Przygotowanie do świadomego uczestnictwa w sakramencie ołtarza wynikało z podejścia pietystów do samej konfirmacji jako aktu dojrzałego wyznania wiary i wewnętrznego nawrócenia, które dokonuje się w człowieku jako jednostce ludzkiej⁶⁵. Pod wpływem pietyzmu, od początku wieku XVIII⁶⁶ konfirmacja koncentruje się na jednostce i jej doświadczeniu wiary, którą trzeba wyznawać i utwierdzać⁶⁷.

Publiczny aspekt konfirmacji prezentuje jednostkę na tle parafii, w której życiu powinna od tej pory aktywnie uczestniczyć. Od połowy XVII wieku pojawiają się także pierwsze zapisy o świętowaniu konfirmacji w gronie rodzinnym⁶⁸. Najczęstszy prezent z okazji tej uroczystości to odświętnie wydany egzemplarz katechizmu lub Biblii. Z początkiem wieku XIX zaczęto podarowywać Biblię przede wszystkim z okazji zawarcia małżeństwa, konfirmantów zaś wyposażano głównie w zbiory kazań (postylle) lub katechizmy⁶⁹. Dorobkiem ruchu pietystycznego, który wszedł na stałe do praktyki Kościołów luteranckich, było wzmocnienie znaczenia konfirmacji jako obrzędu wejścia w chrześcijańską dojrzałość. W kolejnych stuleciach układ i istota konfirmacji pozostały właściwie niezmiennie, choć różnie akcentowano jej poszczególne elementy. Pietysi, koncentrując się na indywidualnym doświadczeniu wiary i przygotowaniu do Wieczery Pańskiej, nie przykładali większej wagi do prawno-społecznych skutków aktu konfirmacyjnego. Nadawał on jednostce szereg praw kościelnych (uczestnictwo w gremiach parafialnych etc.), których wartość zaczęto doceniać już pod koniec XVIII stulecia. W Prusach po zmianach ustroju kościelnego w 1817 roku i wypracowaniu struktur parafialno-synodalnych konfirmacja łączyła się z konkretną zdolnością prawną przewidzianą ustawami

⁶³ O tym szerzej R. van Dülmen, *Entdeckung des Ich. Die Geschichte der Individualisierung vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Wien 2001.

⁶⁴ Na temat kapłaństwa wszystkich wiernych i odnowienia tej zasady w kontekście kształtującego się pietyzmu por. P. Zimmerling, *Nikolaus Ludwig Graf von Zinzendorf und die Herrnuter Brüdergemeine, Geschichte, Theologie, Spiritualität*, Holzgerlingen 1999.

⁶⁵ K. Hausschildt, *Zur Geschichte und Diskussion der Konfirmationsfrage vom Pietismus bis zum 20. Jahrhundert* [w:] *Confirmatio. Forschungen zur Geschichte und Praxis der Konfirmation*, hrsg. K. Frör, München 1959, s. 47.

⁶⁶ Dla księstwa wirtemburskiego to np. lata 20. XVIII wieku. Por. *Gott und Welt in Württemberg. Eine Kirchengeschichte*, hrsg. H. Ehmer, H. Frommer, Stuttgart 2009, s. 102.

⁶⁷ K. Hausschildt, op. cit., s. 49.

⁶⁸ L. Hölscher, *Geschichte der protestantischen Frömmigkeit in Deutschland*, München 2005, s. 53.

⁶⁹ Ibidem, s. 54.

kościelnymi⁷⁰. Wiek XIX uczynił z konfirmacji jeden z najważniejszych elementów łączących jednostkę ze zborem, i tak jest w zasadzie po dzień dzisiejszy.

CONFIRMATION. FROM THE HISTORY OF THE MAKING OF THE PROTESTANT ADULTHOOD RITE (16TH–18TH CENTURIES)

Summary

The Reformation altered the understanding of and attitude to the sacraments as had developed since the beginnings of Christianity. As in other religions, most of them were associated with a religious contribution to pivotal points in the lives of individuals and referred to a person's specific biographic situation. In this respect, sacraments may be understood as a central point in rites of passage whereby an individual's life acquires an aspect of order and is merged with a broadly understood community. The article traces the formative process of confirmation as a rite of initiation into Christian adulthood as seen from a Protestant perspective. Confirmation, or a strengthening in faith, derives directly from what was originally part of the ceremony of baptism. The article casts more light on the understanding and practice of baptism and the gradual emergence from it in the Western Church by the end of the 9th century of a separate sacrament known as confirmation.

As Reformation theologians departed from a sacramental understanding of confirmation, a process began whereby former confirmation was transformed into a ceremony marking a person's maturity to participate in church life. Based on church teaching and catechization, a custom of public confession of faith and of „strengthening” a person in such confession became a major ceremony in churches rooted in the Reformation. The article focuses on an early stage in the changes which had, by the 16th century, been adopted as customary practice common to Lutherans, Anglican or reformed communities. The confirmation ceremony was most helped to spread by pietism in which desires for an individual to internalize faith led to increased appreciation of confirmation as being also important to the community which granted an individual rights to partake fully not only in church life (such as in Lord's Supper), but also in elective, decision-making bodies in Evangelical churches (e.g. in elections of parish councils, diocesan synod, and national synod).

⁷⁰ Ibidem, s. 140.